

Mikołaj Chaustowicz

University of Warsaw (Poland)
e-mail: m.khaustovich@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3007-0603>

Загадка дыктэрыжкі “Кручаная баба”

The Mystery of the Anecdote “Kruczanaya Baba”

Zagadka dykteryjki „Kruczanaja baba”

Abstract

This article is devoted to the issue of Belarusian-language literary heritage of Adam Plug. This famous Polish-speaking writer from historical Lithuania in his works used not only Belarusian folklore, but also the Belarusian language itself. But did he write separate works in Belarusian? In 1918, bibliophile and literature historian Romuald Ziemkiewicz claimed that he had in his hands a Belarusian manuscript by Adam Plug from 1849, which contained 4 stories from the life of the people and one legend. From this manuscript, only one work saw the daylight – the dykteryjka or anecdote *Kruczanaya baba*. Printed in a little-known publication of the revolutionary period, the dikteryjka remained unknown to literature historians for a long time. Although it was introduced into readership circulation in the 1990s, it has not received proper historical-literary commentary to this day. The research shows that the Belarusian-language dikteryjka *Kruczanaya baba* is a component part of the novel *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela* (1849) by Adam Plug. In fact, it is a translation of the bilingual Polish-Belarusian dykteryjka *A jak pan sało krau*. Who carried out the translation? The author himself, Adam Plug? Someone from the circle of the writer’s school friend Eustachy Rdultowski at the Snov estate? However, I tend to hypothesize that it was Romuald Ziemkiewicz. Firstly, this publication can be interpreted as a manifestation of his „literary support” for the Belarusian national revival, and secondly, the literature historian often used similar methods in his activities.

Keywords: the Belarusian-language legacy of Adam Plug, bilingual works, „literary support” of the national revival, Romuald Ziemkiewicz as a translator, attribution

Abstrakt

Artykuł został poświęcony zagadnieniu białoruskojęzycznego dziedzictwa literackiego Adama Pługa. Ten znany literat polskojęzyczny z historycznej Litwy w swojej twórczości wykorzystywał nie tylko białoruski folklor, lecz także sam język białoruski. Ale czy pisał on również odrębne utwory w tym języku? W 1918 roku bibliofil i historyk literatury Romuald Ziemkiewicz poinformował, że był w posiadaniu białoruskiego rękopisu Adama Pługa z 1849 roku. Zawierał on cztery opowiadania z życia ludu oraz jedną legendę. Z tego rękopisu ujrzał światło dzienne jedynie jeden utwór – opublikowana w mało znanym wydaniu z czasów rewolucyjnych dykteryjka *Kruczanaja baba*, która przez długi czas pozostawała nieznaną historykom literatury. Dopiero w latach 90. XX wieku weszła do obiegu czytelniczego, jednak do dziś nie doczekała się należnego komentarza historyczno-literackiego. Nasze badania wykazały, że białoruskojęzyczna dykteryjka *Kruczanaja baba* stanowi integralną część powieści Adama Pługa *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela* (1849), a w istocie jest tłumaczeniem dwujęzycznej polsko-białoruskiej dykteryjki *A jak pan salo krau*. Kto dokonał owego tłumaczenia? Sam autor – Adam Pług? A może ktoś z otoczenia szkolnego przyjaciela pisarza, Eustachego Rdułtowskiego, w majątku Snów? Skłaniamy się jednak ku hipotezie, że był to Romuald Ziemkiewicz. Po pierwsze, publikację tę można interpretować jako przejaw jego „literackiego wsparcia” dla białoruskiego odrodzenia narodowego, po drugie zaś – historyk literatury nieraz w swojej działalności stosował podobne metody.

Słowa kluczowe: białoruskojęzyczna spuścizna Adama Pługa, utwory dwujęzyczne, „wsparcie literackie” odrodzenia narodowego, Romuald Ziemkiewicz jako tłumacz, atrybucja

Анотацыя

У артыкуле разглядаецца пытанне беларускамоўнае літаратурнае спадчыны Адама Плуга. Як вядома, знаны польскамоўны літаратар з гістарычнае Літвы выкарыстоўваў у сваёй творчасці не толькі беларускі фальклор, але і беларускую мову. Але ці пісаў ён па-беларуску асобныя творы? У 1918 г. бібліяфіл і гісторык літаратуры Рамуальд Зямкевіч сцвердзіў, што меў у сваіх руках беларускі рукапіс Адама Плуга з 1849 г., у якім былі 4 апавяданні з жыцця народа і адна легенда. З гэтага рукапісу даследнік апублікаваў толькі адзін твор – дыктэрыўку *Кручаная баба*. Надрукаваная ў малавядомым выданні рэвалюцыйнага часу дыктэрыўка доўгі час заставалася невядомай гісторыкам літаратуры. Хоць у 1990-я гг. і была ўведзеная ў чытацкі ўжытак, але да сённяшняга дня не атрымала належнага гісторыка-літаратурнага каментарара. Наше даследаванне паказала, што беларускамоўная дыктэрыўка *Кручаная баба* з’яўляецца складковаю часткаю аповесці Адама Плуга *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela* (1849). Больш дакладна: перакладам двухмоўнае польска-беларускае дыктэрыўкі *A jak pan salo krau*. Хто ажыццявіў пераклад? Сам аўтар, Адам Пług? Нехта з атачэння школьнага сябра пісьменніка Яўстаха Рдултоўскага ў маёнтку Сноў? Мы, аднак, схільныя лічыць, што здзейсніў гэта Р. Зямкевіч. Па-першае, дадзеную публікацыю можна разглядаць як ягоную „літаратурную падтрымку” беларускага нацыянальнага адраджэння, а па-другое, гісторык літаратуры няраз выкарыстоўваў падобныя метады ў сваёй дзейнасці.

Ключавыя словы: беларускамоўная спадчына Адама Плуга, двухмоўныя творы, „літаратурная падтрымка” нацыянальнага адраджэння, Рамуальд Зямкевіч як перакладчык, атрыбуцыя

Ушмат якіх сваіх творах Адам Плуг (Антоні Пяткевіч, 1823–1903) узнёсла паэтызуе родны кут, край дзяцінства і маладосці, які мусіў пакінуць на дваццаць трэцім годзе жыцця і які наведваў хіба толькі адзін раз – летам-восенню 1856 г. Расстанне з любою Літваю няраз абуджала ў душы літаратара сентыментальныя ўспаміны, чулыя прызнанні ў любові [сам паэт называў іх „apostrofami do Litwy” (Pług, 1863a, s. IX)] да *Kraju lat dziecińczych*.

Вядома, мы памятаем, што дадзены матыў з часоў Адама Міцкевіча і Ігнацы Ходзькі ўжо стаўся традыцыйным: А. Плуг адно „паўтараў” сваіх вялікіх папярэднікаў. Так, у паэме *Pamiętki domowe*¹ ён пісаў:

Litwo moja! Litwo droga!
Wymodlona, wypłakana,
Wycierpiana mi u Boga,
Ziemio moja obiecana!²
(Pług, 1858, s. 25)

Замілаванне да Айчыны ў А. Плуга пачало выяўляцца ў ягоных першых літаратурных тэкстах з выкарыстання даўніх беларускіх прымхаў і забабонаў (гл. напісанае ў маі 1844 г. у маёнтку Бабіраў на Бабруйшчыне³, а ў 1847 г. выдадзенае пад уласным прозвішчам і ўласным коштам у Вільні ў друкарні Адама Завадскага (1814–1875) фантастычнае апавяданне *Wigilia świętego Jana*); з апісанняў краявідаў Літвы, таго, што з далёкага Падолля, „śród ludzi w roniewierse”, падавалася родным і блізім; з успамінаў утульнае хаткі сваіх бацькоў (напр., у вершы *Żukowy Borek* – бацькаўшчыны ўжо страчанае, але яшчэ з надзеяю хоць калі-небудзь вярнуцца):

Z serca, z Nieba czerpię siły
I nadzieję, i pociechę:
Znajdę kiedyś własną strzechę,
Znajdę kiedyś domek miły –
Małą chatkę pod jedliną,

¹ Пазней твор друкаваўся пад тытулам *Piosnka rodzinna* (гл.: Pług, 1863b, s. 179–275).

² „Літва мая! Літва дарагая! / Вымаленая, выплаканыя, / Выпакутаваная мной у Бога, / Зямля мая абяцаная!” (Тут і далей пераклад з польскай мовы аўтара артыкула).

³ У маёнтку Бабіраў Язафата Матэвуша Беліновіча, рэгента Бабруйскага павета, і ягонае жонкі Антаніны Воўк-Ланеўскае, якія мелі сына Эмерыка Леанарда, А. Пяткевіч працаваў хатнім настаўнікам (гл.: Vároúkin-Šěluta, online).

Pod zieloną, pod darniną,
I odpoczną w niej dowoli,
Cicho, błogo, słodko, miło!..
O gdyby to w Litwie było!..
Ej! Dość tego! Serce boli!⁴
(Pług, 1849b, s. 240)

Напачатку безыменная, Айчына А. Плуга ўрэшце займела сваё гістарычнае прызванне ў невялікай аповесці *Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela*:

Bogdajto naszę Litwę! bogdajto nasze Polesie! Mówcie wy sobie co chcecie: chwalcie, wysławiajcie to wasze Podole razem z Ukrainą, te wasze stepy niezmierzone okiem, i te wasze wzgórza, i Dniestr i Bug i Dniepr wasz; ja się nie zachwyczę, ja się nie uniosę; – i choćbyście rzekli, że natura wilka do lasu ciągnie, zawsze będę wzdychał do Polesia i do Litwy, do tych puszczyk odwiecznych, do bagnisk, piasków, do łąk i jeziorok; i jednej kropelki z Niemna nie oddam za wszystkie wody Dniestru, Bugu i Dniepru.

Z resztą już sławcie sobie Podole, sławcie Ukrainę; lecz nie wspominajcie, proszę, o jakichś tam Włoszech, o Szwajcarii jakiejś! I bogdajbym nigdy z Niemna wody nie pił, i bogdajbym nigdy nie zdrzémał w cieniu litewskiej jedliny, uspiiony jej szepcaniem cichem, jeżeli nieprawda, że wołałbym z kijem pielgrzymim wlec się do moich lasów, niżli najwygodniej do tych zachwalonych podróżować krajów.

Tak to ja kocham Litwę...⁵ (Pług, 1849a, s. 131).

Адначасна з развіццём тэмы Літвы літаратар у сваіх польскамоўных тэкстах – вершаваных і праязічных – шырока выкарыстоўвае беларускую мову; выкарыстоўвае адмыслова, дзеля ліцвінскага каларыту, дзеля адлюстравання рэалій мясцовага жыцця (*lubczyk, ośmak*). Ліцвінска-беларускія сяляне

⁴ „З сэрца, з Неба чэрпаю сілы / І надзею, і пацеху: / Знайду калісьці ўласную страху, / Знайду калісьці домік мілы – / Малую хатку пад ялінай, / Пад зялёнай, пад дзірэнам, / І адпачну ў ёй уволю, / Ціха, добра, салодка, міла!... / О, каб гэта ў Літве было!.. / Эй! Досыць таго! Сэрца баліць!”.

⁵ „Блаславі, Божа, нашую Літву! Блаславі, Божа, нашае Палессе! Кажыце сабе, што хочаце: хваліце, услаўляйце тое ваша Падолле разам з Украінай, тыя вашыя бясконцыя стэпы, і тыя вашыя пагоркі, і Дністр, і Буг, і ваш Дняпро; а я не захаплюся, я не маю да іх замілавання; – і хоць бы вы казалі, што ваўчыная натура ваўка ў лес цягне, я ўсё адно буду ўздыхаць па Палессі і па Літве, па тых адвечных пушчах, па балотах, пясках, па лугах і азёрах; і адной кроплі з Нёмана не аддам за ўсе воды Днястра, Буга і Дняпра. / А зрэшты, хваліце сабе Падолле, хваліце Украіну; але не згадвайце, калі ласка, нейкую там Італію, нейкую там Швейцарыю! І хай бы я ніколі вады з Нёмана не піў, і хай бы ніколі не задрамаў у цені літоўскай яліны, прыспаны яе ціхім шэптам, калі няпраўда, што я лепш пайду з пілігрымскім кіем да маіх лясоў, чым самым зручным чынам буду падарожнічаць па тых услаўленых краінах. / Вось як я люблю Літву...”.

размаўляюць у яго, праўда, па-польску, але сяды-тады з іхных вуснаў гучыць і беларуская мова. Напр., шавец Казімір спявае:

Choć ja upiusia
Da nie powalusia.
(Pietkiewicz, 1847, s. 11).

Асабліва выразна адчуваецца прысутнасць беларускае мовы ў аповесці *Spowiedź*, якую ў пэўнай ступені можна назваць двухмоўнаю: суддзя Гарбузок часта ўжывае беларускія прыказкі і прымаўкі (*Nie budzi licha, kali lichu spić; Boh trojcu lubić; Chicier Zmicier, da i Kuźma nie dureń; Kautni mój Bartuniu na druhuju nożku; Dziesiąta woda na kisielu; Ty sam czelowiek, ja nie czelowiek, ja pińczuk!; Stryżanoje, holanoje*), спявае беларускія песні (*Ażenisie nie żurysie, / Budziesz panawaci; / Żonka budzić huski pascić, / A ty zahaniaci; Jechau, jechau, pierejechau, / Czemu ka mnie nie zajechau?; Lecieu piewień przez rekę, / Skazau kakareku!; Tilin, tilin, bim, bam, / Prydzi, prydzi, blin dam!; Muzyk każeć jaczmień, / Żonka każeć hreczka, / Nie każyż mnie, ni słoweczka, / Niechaj budzić hreczka*), а таксама апавядае беларускамоўныя жартоўныя гісторыі (показкі-дыктэрыікі).

Аповесць *Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela* ўпершыню была надрукаваная ў 1849 г. у трох тамах часопіса Юзафа Ігнацы Крашэўскага „Athenaeum” (t. III, s. 129–172; t. IV, s. 201–241; t. V, s. 85–115), а ў наступным годзе апублікаваная асобнаю кніжкаю ў Вільні⁶. У 1854 г. аповесць друкуецца трэці раз у трохтомніку *Zagon rodzinny: Zbiór obrazków, gawęd i fraszek rytowanych i nierytowanych* (гл.: Пług, 1854a, t. I, s. 7–143).

Тры публікацыі аповесці цягам пяці гадоў – гэта сведчанне тае папулярнасці, якую мела яна на Літве-Беларусі на пачатку 1850-х гг. Літаратурная і газетная крытыка таксама няраз звяртала ўвагу на *Spowiedź*, якую Караль Вітэ (1814–1878) палічыў „za najcelniejszy nabytek dla «Athenaeum»” ([Witte], 1850a, nr 272, s. 4) і паставіў вышэй за гістарычную працу Ю.І. Крашэўскага *Litwa za Witolda*, а вобраз суддзі Гарбузика, на яго думку, „tyle ma w sobie prawdy i tak uprzedza nas dla staruszka, że go wolimy nawet od Jowialskiego, chociaż Jowalski jest utworem znakomitego Fredry”⁷ ([Witte], 1850b, nr 273, s. 4). Іншыя рэцэнзенты, адначасна са станоўчым, адзначалі і недахопы твора: што „w powieściach Pługa wiele

⁶ На жаль, нам не ўдалося пазнаёміцца з гэтым выданнем, мяркуюем, аднак, што яно, як і іншыя „атэнамаўскія” аповесці А. Плуга, – папраўленая адбітка з часопіса. У асобным выданні (гл. у беларускім перакладзе Мікалая Хмяльніцкага: Пług, 2013, s. 504–585) і ў трохтомніку, што выйшаў у свет у 1854 г., галоўная геранія твора мае імя Аліна, а не Галіна, як у часопіснай публікацыі.

⁷ „У ім так шмат праўды, і гэта так схіляе нас да старога, што мы аддаём яму перавагу нават перад Ёвяльскім, хоць Ёвяльскі – гэта герой знакамітага Фрэдра”.

младзёўскага запалу, wiele talentu, ale mało życia”⁸ (W.P.⁹, 1854, nr 148, s. 4), што „zawsze przypominać musimy autorowi, iż oryginalności w obrazkach jego brak się czuć daje”¹⁰ (Lesznowski, 1854, nr 262, s. 3). Супраць гэтых і іншых закідаў прагэставаў Ю.І. Крашэўскі, бо „zbiorek uległ już ostrzej a nie ze wszystkiém słusznój krytyce”¹¹ (Kraszewski, 1854, nr 268, s. 1). Звернем яшчэ ўвагу на высокую ацэнку, якую даў гісторык літаратуры Фрыдэрык Генрык Левэстам (1817–1878) вобразу судзі Гарбузіка: „Ma on swoją stronę typową, bo pełen facecyjek i dobrodusznego humoru szlachcic, zacny pan domu i wiosek, przedstawia zarazem obraz bogatego dziedzica, który zrosnięty z językiem i baśniami swoich chłopków, w nich tylko widzi dowcip, w nich narodową mądrość i praktyczne pojęcie”¹² (Lewestam, 1854, nr 266, s. 3).

Пэўна, А. Пруг планавалі ўключыць *Spowiedź* таксама ў *Zupełny zbiór pism* (у шасці тамах), але напачатку 1860-х гг. (да паўстання 1863 г.) выйшлі толькі два першыя тамы.

За другую палову жыцця (1863–1903) пісьменнік са сваіх дапаўстанцкіх твораў перавыдаў хіба толькі раман *Duch i krew. Kilka zarysów z życia towarzyskiego* (1859; 1897).

Падобна на тое, што *Spowiedź* не стала аб’ектам даследавання тагачасных літаратуразнаўцаў. Сентыментальная гісторыя маладых людзей з ліцвінска-беларускага Палесся не цікавіла і польскамоўнага чытача XIX ст. Нават сам пісьменнік, звярнуў на гэта ўвагу, калі ў *Wstępie, którzy czytelnikowi wolno opuścić* да другога тома „zbioru obrazków, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych” *Zagon rodzinny* ўкладвае ў вусны свайго школьнага калегі наступныя разважанні:

Co do *Spowiedzi*, powiedz mi, jak można było w dzisiejszym wieku czysto-rozumowym, w dzisiejszym wieku czynu, brać za bohatera powieści jakiegoś mazgaja, który nie spełniwszy żadnego znakomitego czynu, uroiwszy sobie, że zburzył szczęście swojej ulubionej tém że ją przez parę miesięcy pieścił pocałunkami i sentymentalną rozmową, ucieka w lasy i pracuje nad szczęściem chłopów, a na dobitkę umiera z suchot! w pokoju wybitym kirem!! z portretem kochanki na ściennie!!! i zostawia ci w puściźnie swoją niedorzeczną *Spowiedź*, którą trzeba było natychmiast w ogień wrzucić [...].

⁸ „У аповесцях Пруга шмат юначага энтузіязму, шмат таленту, але мала жыцця”.

⁹ Крыптанім Вацлава Пшыбыльскага.

¹⁰ „Грэба заўсёды нагадваць аўтару, што ў абразках ягоных недахоп арыгінальнасці адчуваецца”.

¹¹ „Збор ужо трапіў пад жорсткую і не зусім слухную крытыку”.

¹² „Ён мае і сваю адметнасць: гэта шляхціц, поўны жартаўлівасці і дабрадушнага гумару, шануюны гаспадар дома і вёсак, разам з тым паўстае вобраз заможнага дзедзіча, які, знітаваны з моваю і казкамі сваіх сялянаў, бо толькі ў іх бачыць досціп, народную мудрасць і практычны розум”.

Powtarzam ci, co twierdzą ludzie pełni wiedzy, ludzie zapatrujący się na świat z czysto-rozumowego stanowiska, dla których *innej dzisiaj pieśni trzeba*, dla których nawet zginęły już pieśni, a wstały *czyny*¹³ (Плуг, 1854b, t. II, s. 17).

А на пачатку ХХ ст. *Spowiedź* трапіла ў поле зроку ўвішнага беларускага працаўніка Рамуальда Зямкевіча (1881–1944?), які апантана займаўся вывучэннем гісторыі беларускамоўнае літаратуры, усяго пісьменства на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. Пра А. Плуга і ягонае прыватнае жыццё ён мог даведацца ад сваіх варшаўскіх знаёмых. Прычым асобныя дэталі, праўдзівасць якіх сёння не выклікае сумнення, надзвычай важная для гісторыкаў літаратуры. Напрыклад, шмат чаго вартая ягоная інфармацыя, якую „агучыў” Яўхім Карскі пра Ялегі Пранціша Вуля¹⁴:

Его имя Franciszek Eligiusz Karaffa-Korbutt. Умеръ въ Варшавѣ въ 80-хъ г. У него въ Варшавѣ собирався бѣлорусскій кружокъ: Плугъ (Петкевичъ А.), Коротынскій и др. Сообщение Р. Земкевича»¹⁵ (Karskij, 1922, s. 68).

Істотна тое, што будучы беларусіст паходзіў з сям’і друкара-наборніка Аляксандра Юзафа Зямкевіча (1849–1917)¹⁶, які, пэўна, з сярэдзіны 1870-х гг. працаваў у тыпаграфіі Міхала Зямкевіча (1829–1888) на Кракаўскім Прадмесці 415¹⁷, а падчас навучання ў варшаўскай рэальнай гімназіі дапамагаў вядомаму

¹³ “Што да *Споведзі*, дык скажы мне, як можна было ў нашым, чыста разумовым стагоддзі, у нашым стагоддзі чыну, браць за героя аповесці нейкага слабака, які не здзейсніўшы аніякага выбітнага чыну, уявіўшы сабе, што разбурыў шчасце свае любае тым, што яе пару месяцаў пеціў папалункамі і сентыментальнай размовай, уцякае ў ласы і працуе над шчасцем сялянаў, а напрыканцы памірае ад сухотаў! у пакоі, абабітым чорным сукном!! з партрэтаў каханае на сцяне!!! і пакідае табе ў спадчыну сваю недарэчную *Споведзь*, якую трэба было неадкладна кінуць у агонь. [...] Паўтараю табе, – гэта сцвярджаюць людзі адукаваныя, людзі, якія глядзяць на свет з чыста разумага пункту гледжання, для якіх *іншае сёння песні трэба*, для якіх нават сканалі ўжо песні, а паўсталі *чыны*”.

¹⁴ У лістападзе 1912 г., публікуючы верш *К Дудару Арцему ат надзвінскага мужыка*, рэдакцыя „Нашае Нівы” не ведала, хто хаваецца пад псеўданімам Ялегі Пранціш Вуль. Пэўна, не ведаў гэтага тады яшчэ і Р. Зямкевіч, але змог даведацца цягам некалькі наступных гадоў.

¹⁵ „Яго имя Franciszek Eligiusz Karaffa-Korbutt. Памёр у Варшаве ў 80-я гады. У яго ў Варшаве збіраўся беларускі гурток: Плуг (Пяткевич А.), Каратынскі і інш. Паведамленне Р. Зямкевіча”.

¹⁶ Ягоны бацька Станіслаў, «Пенсіонеръ» (маці Катажына з Вуйціцкіх памерла ў 1872 г.), у 1877 г. жыў у Варшаве на вуліцы Przupełok, відаць, у *Domie schronienia starców św. Ducha i Panny Marii* (гл.: APW, zespół 1217d, online).

¹⁷ Ці былі Міхал, сын Мацяся Зямкевіч і Аляксандар, сын Станіслава Зямкевіч сваякам, мы не ведаем. Але цікавым з’яўляецца тое, што Міхал у 1877 г. быў сведкам на шлюбе Аляксандра і Аляксандры з Сарыюшаў-Вікашэўскіх (1852–1924) Зямкевічаў (гл.: APW, zespół 1217d, online).

бібліяфілу Зыгмунту Вольскаму (1862–1931) парадкаваць ягоную бібліятэку; пазней, у 1905–1906 гг. працаваў у „Antykwariacie Polskim” Гераніма Вільдэра (1876–1941) (гл.: Michaluk, 2006, s. 209–232), а таксама ў Міхала Федароўскага (1853–1923), „przepisując dla niego białoruskie pieśni dla następnych tomów *Ludu białoruskiego*”¹⁸ (AGAD, sygn. 140₂, s. 55).

Знаёмства з беларускамоўным корпусам тэкстаў паспрыяла таму, што варшаўскі паляк адчуў у сабе патрэбу працаваць дзеля беларускае культуры, адчуў сябе беларусам. Методыка ягонае працы не заўсёды была этычнаю. Папершае, ён збіраў сваю калекцыю, „пазычаючы” дзе толькі мог рэдкія беларускія матэрыялы, нягледзячы на тое, што яго колькі разоў лавілі на гарачым учынку і сурова каралі; па-другое, няраз свядома фальшаваў выяўленыя дакументы, надаючы ім адмысловы беларускі характар.

У сваім апісанні збору Р. Зямкевіча польскі гісторык кнігі Эдвард Хвалевік (1873–1956) у пераліку беларускіх і польскіх літаратараў, рукапісы якіх ёсць у калекцыі на Хмельнай 68, А. Плуга не згадвае (гл.: Chwalewik, 1927, t. 2, s. 440).

Зрэшты, публікуючы ў кастрычніку 1918 г. у часопісе „Варта” гумарыстычнае апавяданне *Кручаная баба*, гісторык літаратуры адно кажа: „...удалосся нам мець у руках беларускі рукапіс Адама Плуга з 1849 года” (Zemkevič, 1918, s. 22). Гэта хіба азначае, што гаспадар рукапісу не згадзіўся прадаць ці ахвяраваць дакумент Р. Зямкевічу. Відаць, дазволіў зрабіць копію. Хто быў тагачасным гаспадаром рукапісу, даследнік не паведамляе, дык дастаткова складана здагадацца пра месцазнаходжанне дакумента. Маёнткам Сноў у 1840-я гг. валодалі Казімір Рдултоўскі (1785–1855) і ягоны сын Яўстах Рдултоўскі (1823¹⁹–1902), але ў 1854 г. ён перайшоў ва ўласнасць²⁰ барона Густава Гартынга (1819–1879) і ягоных нашчадкаў.

Вядома, што ў 1915 г. Р. Зямкевіч працаваў у „bibliotece pana Kanstancina Swiatopólk-Zawadzkaha ў miastečku Krošynie” (Ziemkiewič, 1919, № 5, s. 5). Пэўна, ён зацікавіўся і зборамі сноўскага палацу, дзе выявіў беларускі „рукапіс А. Плуга”, ахвяраваны Яўстаху Рдултоўскаму. Зрэшты, з архівам Рдултоўскіх даследнік мог пазнаёміцца і ў больш блізкай ад Крошына Адахаўшчыне, дзе жылі нашчадкі²¹ школьнага калегі (?) А. Плуга.

Знаходка была для Р. Зямкевіча надзвычай істотнай: ці не ўпершыню, дзякуючы ёй, можна было сказаць, што знаны польскі літаратар, аўтар шэрагу

¹⁸ “Перапісваючы яму беларускія песні для наступных тамоў *Ludu białoruskiego*”.

¹⁹ Метрыка шлюбу Яўстаха Рдултоўскага з Мальвінаю Кунцэвіч ад 12 верасня 1845 г. сведчыць, што ён нарадзіўся ў 1823 ці напрыканцы 1822 г. (гл.: LVIA, 1667/1/6, online).

²⁰ Нібыта Сноўскі палац Яўстах прагуляў у карты (гл.: Zagacki, 2012, online).

²¹ Адахаўшчынаю (сёння вёска ў складзе Крашынскага сельсавета) на пачатку XX ст. валодаў сын Яўстаха Ян Хрызастом (1850–?) ці ягоны ўнук Казімір (1898–1940).

вядомых пражайчых і вершаваных твораў належыць і да беларускай літаратуры, бо пісаў па-беларуску.

Палітычныя падзеі 1917–1918 г. (Лютаўская рэвалюцыя, нараджэнне Беларускае Народнае Рэспублікі) патрабавалі новага асэнсавання літаратурнага працэсу на беларускіх землях; патрабавалі „з’яўлення” новых ды значных літаратараў і літаратурных твораў. Р. Зямкевіч якраз актыўна знаёміць у гэты час беларускага чытача са слаўнымі беларускімі дзеячамі мінулага. Ён публікуе артыкулы пра Францыска Скарыну (*Значэньне Францішка Скарыны ў Беларускай культуры*, „Вольная Беларусь”, 1917, № 13; *Друк Скарыны і друк сучасны*, „Вольная Беларусь”, 1917, № 15; *Francišk Skoryna*, „Biełaruskaje žyćcio”, 1919, № 3), Васіля Цяпінскага (*Wasil Ciapiński*, „Biełaruskaje Žyćcio”, № 5), Станіслава Манюшку (*Станіслаў Манюшко і беларусы*, „Беларускае Жыцьцё”, 1920, № 1), змяшчае ў перыядычных выданнях невядомага альбо малавядомага дасюль беларускамоўнага творы (*Хто я?*, „Вольная Беларусь”, 1918, № 19; *Тэатр*, „Вольная Беларусь”, 1918, № 25; *Ясьне Вяльможнай Пані Арэшчысе* (Францішка Багушэвіча), *Добрыя весці* (Уладзіслава Сыракомлі), *Малітва* (Язэпа Жукоўскага), „Варта”, 1918, № 1; *Дунін-Марцінкевічу, беларускаму поэту* (Аляксандар Ельскі), „Беларусь”, 1920, № 2).

У шэрагу такіх публікацый і надрукаванае ў часопісе „Варта” (1918, № 1) апавяданне *Кручаная баба* ды невялікая нататка (*Увага*) пра беларускасць Адама Плуга.

Пададзім цалкам *Увагу*, а пасля ўважліва прыгледзімся ейнаму зместу, а таксама ўсёй гэтай публікацыі:

Увага. Мала хто ведае, што вядомы польскі пісьменьнік Адам Плуг, пісаў у сваёй моладасці па беларуску. Чытаючы карэспандэнцыі Адама Плуга да польскіх газет у старых гадавіках, спатыкаем вельмі часта урыўкі песен, беларускія звароты і тым падобнае. Залічыць яго да беларускіх пісьменнікаў на гэтай падставе было бы несправядліва. Але удалося нам мець у руках беларускі рукапіс Адама Плуга з 1849 года, у якім былі 4 апавяданьня з жыцця народа і адна легенда. Рукапіс быў ахвяраваны пану Эустахію Рдултоўскаму, аб чым сьведчыць надпіс: „Wielmożnemu Panu Marszałkowi Eustachemu Rdułtowskiemu, miłośnikowi języka ludu białoruskiego składa na pamiątkę Autor”. Адам Плуг (*1823 – †1903) пісаў прозай і вершам. З вершаў яму прыпісваюць беларускую легенду „Аб папе з рагамі”. Вучыўся ён у Слуцкай гімназіі, дзе у той час быў гурток беларусаў, з каторага і выйшлі некаторыя беларускія пісачелі і дзеячы, староннікі скасаваньня прыгону. Вышэй надрукаванае апавяданне мы даем згодна з тэкстам арыгінала (Zemkevič, 1918, s. 22).

Па-першае, Р. Зямкевіч сцвярджае, што А. Плуг пісаў па-беларуску. Па-другое, ён ведае ягоныя „карэспандэнцыі”²², дзе сустракаюцца фрагменты

²² Маюцца на ўвазе допісы А. Плуга ў варшаўскія і іншыя перыядычныя выданні.

беларускіх песень, беларускія словы і фразеалагізмы. Па-трэцяе, апублікаваныя тэксты А. Плуга не даюць падстаў называць яго беларускім пісьменнікам. Па-чацвёртае, існуе беларускамоўны рукапіс літаратара, у якім знаходзяцца чатыры аповяданні. Прыпісваецца яму таксама легенда *Ab nane z ragami*²³. Па-пятае, беларускі рукапіс ахвяраваны Яўстаху Рдултоўскаму. Па-шостае, аповяданне *Кручаная баба* датаванае наступным чынам: „Сноу, 1849 г.”.

Мы лічым, што сцверджанні Р. Зямкевіча не заўсёды дакладныя. Сапраўды: як і чым можна пацвердзіць, што А. Пług у маладосці пісаў па-беларуску? Пётр Хмялёўскі (1848–1904), які колісь працаваў з рукапісамі ранніх твораў пісьменніка, не згадвае не-польскамоўных тэкстаў. Наадварот, вершы і проза А. Пяткевіча, на яго думку, вызначаліся адсутнасцю „*provincjonalizmów i nierogawnych zwrotów*” (Chmielowski, 1898, nr 23, s. 448). Увогуле, з якой мэтай і дзеля каго мог пісаць малады літаратар па-беларуску? Ён, як амаль усе пісьменнікі Літвы-Беларусі, карыстаецца добра распрацаванаю польскаю моваю, якая вывучалася ў тагачасных навучальных установах, якая была моваю навукі і літаратуры, якую шанавалі вышэйшы клас грамадства – шляхта. Польскамоўныя творы без праблемаў, хоць і ўласным коштам можна было выдаць у Мінску, Вільні, Кіеве і інш., не кажучы ўжо пра шматлікія выдавецкія цэнтры Польскага Каралеўства, Прусіі і Аўстрыі; можна было апублікаваць у віленскіх альманахах, у часопісе Ю.І. Крашэўскага „*Athenaeum*”, які ў 1841–1851 гг. выходзіў шэсць разоў на год. Вядома, можна было надрукаваць уласным коштам і беларускамоўную кніжку. Але кожны аўтар мусіў задаць сабе пытанне: а хто будзе чытаць мастацкую літаратуру па-беларуску, хто набудзе такую кніжку? Прынамсі, калі А. Пяткевіч выдаваў за свае, цяжка заробленыя грошы сваю першую кніжку *Wigilia św. Jana* (1847), дык пэўна ж спадзяваўся не толькі вярнуць затрачанае, але і мець прыбытак. Гэтая кніжка напісаная па-польску, але на падставе беларускіх народных паданняў пра ведзьму, якая забірае малака ад кароў, пра чароўную костку згатаванага чорнага ката, пра кветку-папараць (*parulo*). Можна, малады А. Пяткевіч запісаў па-беларуску народныя паданні, якія пазней выкарыстоўваў у сваіх польскамоўных творах? Гэтага мы выключаць не можам, але каб упэўнена сцвярджаць падобнае, патрэбны важкія аргументы.

Можна згадзіцца з Р. Зямкевічам, што ў друкаваных тэкстах А. Плуга часта сустракаюцца беларускамоўныя звароты. Праўда, не так у карэспандэнцыях, як у мастацкіх творах. Тут хіба ён ішоў следам за Габрыэлем Асоўскім (пам. у 1874 г. у Плоцку) (*Tajemnicze domino czyli Skutki niestałości: romans satyryczno-obyczajowy*), Марцінам Асорыя (*Coś tu psem świerdzi*), Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам (*Sielanka: Opera we dwóch aktach*) і інш., якія з большым альбо меншым поспехам уводзілі ў свае творы беларускамоўныя персанажы. А гэта надавала натуральнасці выказванням герояў-сялянаў. Прынамсі, польскамоўных

²³ Пра атрыбуцыю дадзенага тэкста (Наўстовіч, 2016, s. 125–128).

аўтараў прываблівала фразеалагічнае багацце беларускае мовы, магчымасць перадаць мясцовы каларыт любае Літвы-Беларусі.

Сцвярджэнне Р. Зямкевіча пра існаванне беларускамоўнага рукапісу А. Плуга немагчыма сёння верыфікаваць: дакумент хіба не захаваўся, але датаванне апавядання *Кручаная баба* „Сноу, 1849 г.” выклікае сумненні ў праўдзівасці напісанага даследнікам хоць бы з тае прычыны, што ў 1849 г. пісьменніка не было на Беларусі; жывучы ў Джурыне на Падоллі, ён не мог напісаць пад рукапісам „Сноу, 1849 г.”. Іншая справа, калі рукапіс сапраўды ўзнік у Снове. Тады ўзнікае пытанне: а хто ён, той перапісвальнік-тлумач, што падрыхтаваў „зборнік” беларускамоўных твораў А. Плуга?

А самае цікавае ў нататцы Р. Зямкевіча – гэта сцвярджэнне, што ў рукапісе знаходзіліся чатыры беларускамоўныя апавяданні пісьменніка. Тытулаў гэтых апавяданняў, апрача, вядома, *Кручаная бабы*, даследнік не падае, але – дзіўная рэч! – у аповесці А. Плуга *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela* маецца таксама чатыры дыктэрыікі-показкі, у якіх сяляне размаўляць па-беларуску²⁴. Праўда, апавяданне *Кручаная баба* называецца там *A jak pan sało krau*, што нібыта не адпавядае заяўленаму Р. Зямкевічам: маўляў, твор ён дае „згодна з тэкстам арыгінала”.

Дзіўна яшчэ і тое, што апавяданне *Кручаная баба*, надрукаванае ўпершыню ў 1918 г., а пасля колькі разоў перадрукаванае, ніхто з беларускіх даследнікаў не параўнаў з адпаведным фрагментам аповесці *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela*. Супастаўленне дае магчымасць па іншаму зірнуць на справу атрыбуцыі беларускамоўнага твора.

На нашу думку, мы маем справу з перакладам: тэксты амаль ідэнтычныя. Адзін з іх, аповесць *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela*, мы дакладна ведаем, стварыў А. Плуг і апублікаваў у трох тамах часопіса „Athenaeum” (т. III–V) за 1849 г. Рукапіс апавядання *Кручаная баба* выйшаў з-пад пяра пісьменніка нібыта таксама ў 1849 г. у Снове, але, як мы адзначалі вышэй, А. Плуг не жыві і не прыязджаў тады на Літву-Беларусь.

Можна выказаць такое меркаванне: малады А. Пяткевіч напісаў апавяданне *Кручаная баба* на падставе пачутае показкі падчас свайго побыту на Літве-Беларусі, а пасля выкарыстаў яго (як і іншыя беларускамоўныя апавяданні) у польскамоўнай аповесці. Рукапіс з беларускамоўнымі тэкстамі ў 1849 г. ён выслаў у маёнтак Сноў „miłośnikowi języka ludu białorusińskiego” Яўстаху Рдултоўскаму, хоць, на нашу думку, больш адпаведным было б прэзентаваць

²⁴ Апрача показкі *A jak pan sało krau* з XV раздзела *Nowa dykteryjka Sędziogo. Niedźwiedz* у аповесці змешчаныя яшчэ тры двухмоўныя фацэцыі: *Żurauli* (XII раздзел *Żorawie*), *Utry nos, babko* і *A Najświętsza Matka talalach, talalach* (XVII раздзел *Choroba ciała i duszy. Halina. Piękne zamiary. Troskliwość przyjaciół. Jeszcze dyrteryjki*).

сябру (?) нумары часопіса „Athenaeum”, дзе друкавалася аповесць, ці рукапіс гэтае аповесці.

Такім чынам, цалкам давяраючы Р. Зямкевічу, мы павінны разважаць пра магчымасць існавання дзвюх версій, што паўсталі ў 1849 г., а гэта значыць, літаратар, напісаўшы адну моўную версію, сам пераклаў яе на другую мову. Скажам, ужо даслаўшы аповесць *Spowiedź... Ю.І. Крашэўскаму*, падрыхтаваў чатыры беларускамоўныя гісторыі-показкі, можа, нават пачутыя колісь ад Я. Рдултоўскага, і гэтак ушанаваў прыяцеля.

У 1918 г. Р. Зямкевіч, нібыта нічога не ведаючы (?) пра тры публікацыі аповесці *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela*, выявіў беларускі рукапіс А. Плуга і паспяшаўся аб’явіць яго беларускім літаратарам.

Аднак застаюцца сумненні. І не толькі таму, што няма даверу да напісанага Р. Зямкевічам. Сумненні ў тым, што апавяданне *Кручаная баба* напісанае ці перакладзенае з польскае мовы на беларускую самім аўтарам – А. Плугам.

Мы лічым, што рукапіс апавядання *Кручаная баба* паўстаў на падставе публікацыі аповесці *Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela* ў часопісе „Athenaeum”; і што гаворка можа ісці пра пераклад з польскае на беларускую мову, ажыццёўлены не А. Плугам, а нейкім іншым.

Вось некалькі аргументаў, якія пацвярджаюць нашу думку.

Па-першае, у беларускай версіі выкасаваныя і замененыя шматкроп’ем выразы, якія ў аповесці характарызуюць, як слухачы ўспрымаюць дыктэрыўку-паказку пана Суддзі:

<i>Spowiedź. Ustęp z życia mego przyjaciela</i> (1849)	<i>Кручаная баба</i> (1918)
<p>Był sobie jeden gospodarz taki biedny co strach! niech Pan Bóg bron! ale pracowity, uczciwy, trzeźwy, i gdyby nie żonka, to nawet byłby szczęśliwy; ale w niej całe lichy siedziało, jak to najczęściej bywa, nie przymawiając.</p> <p>– Cha, cha, cha! rozsmiał się poważnie pan Karabela – to bo to biéda, powiem waspanu z żonkami!</p> <p>– Bodajże większa bez żonek! rzekła sędzina.</p> <p>– Cicho Święty Jacku! Baba z wozu, kołom lżej</p> <p>– przerwał jej sędzia, i ciągnął dalej: otoż całe lichy w żonie siedziało</p>	<p>Жыу на сьвеці адзін гаспадар, ды такі бедны: ажно страх, ніхай Бог крыя; але працавіты, справядлівы, цьвярозы і, калі б ня жонка, дык быу бы нават шчасьлівы; на нішчасьце у жонцы яго цэлае ліхо сядзело, як гэта, ня тут кажучы, часьценька і бывае у людзей...</p> <p>Во гэтае-ж цэлае ліхо і сядзело у жонцы</p>

Відавочна, „прысутнасць” герояў аповесці (пана Карабелі і жонкі суддзі Гарбузіка) у беларускай версіі зусім непатрэбная. Тое ж самае можна сказаць і пра непатрэбнасць прысутнасці ў апавяданні асобы наратара – суддзі Гарбузіка (тут абышлося і без шматкроп’я):

ale Święty Jacku! żadnego w świecie sekretu zachować nie mogła	але глаунае: ніякаго сэкрэта, крыі Божэ! утрымаць ні магла.
---	---

„Święty Jacku!” – гэта ў мове судзі Гарбузіка звыклая прымоўка, якую ён – у адпаведнасці з тагачаснаю літаратурнаю модаю – выкарыстоўвае ледзь не ў кожным сказе. Перакладнік не мог яе пакінуць у сваім тэксце, дык з’явілася дадатковыя, незалежныя ад арыгінала выразы.

Па-другое, перакладнік даволі часта папраўляе беларускія рэплікі герояў А. Плуга:

<i>Awa!</i> wykrzyknęła żona, <i>dziwo</i> <i>daj</i> <i>hodzi!</i>	«Ов-ва! – крыкнула жонка, – вось дзіво так дзіво»!
---	--

Альбо:

<i>pastojże hadzinka!</i> pajdu ja da pana, skazu szło ty najszou hroszy. – Idzi k czortu maciery!	Пачэкай-жэ, гадзюка! пайду я да пана, усе чыста скажу, як ты знайшоу грошы. «Ідзі к чортавай мацеры! »
---	--

Ці:

– Chłusić Panoczku! breszeć! krzyczała zawzięta baba, najszou jejbohu! w toj samy dzień jak tucza iszła z pirahami.	«Хлусіць, паночку! брэшэць! – крычала заўзятая баба, – знайшоу далібог знайшоу , у той самы дзень як хмара ішла з пірагамі».
---	--

І яшчэ:

– Kruczana ja panoczku! rzekł mąż, żałamując ręce, dolaż maja, dola!	«Кручаная, паночку!» – сказаў муж, ламаючы рукі, « Вось і доля мая, доля нешчасная! »
---	--

Дадзеныя праўкі могуць сведчыць, што перакладнік не „пагаджаецца” на беларускую мову А. Плуга, „мадэрнізуе” яе ў адпаведнасці са сваім лексічным запасам, бо цяжка дапусціць што сам літаратар робіць такія замены.

Па-трэцяе, перакладнік сям-там імкнецца ўдакладніць тэкст арыгінала, нават пашырыць яго:

da-j zakopywać zaczął, bornuczając: ten weźmie te pieniądze, kto tutaj siedm głów położy	пачаў закапываць, кладзючы лапатай хрэсты і балмочучы: «Той хай зможэ узяць усе грошы, хто тут узложыць сем галоу».
--	--

Альбо:

a jak przypomniał sobie, oj licha maciery! pomyślał, sieli piatyhorcy makom, kabyła porach zjeła! ²⁵ Co tu poradzić?	а як прыпомніў сабе, што зрабіў глупства, кажучы аб гэтым жонцы , падумаў сабе: „А ліха-ж яе мацеры! Селі пяцігорцы макам, кабыла порох з’ела! Што я нарабіў? Як цяпер на гэта парадзіць?»
---	--

²⁵ А. Плуг выкарыстоўвае беларускія прыказкі, якія азначаюць „пацярпець крах, няўдачу, прапасці, загінуць”. Пяцігорцы – конніца ў войску ВКЛ.

Па-чацвёртае, – і самае істотнае – перакладнік не ведае асобных слоў, ужытых А. Плугам, а таму тлумачыць недакладна:

Poszedł do miasteczka, nakupił pirogów tak ze cztery kopy i przyniósł do domu. Kopę rozsypał na dworze, z kopę na dach zarzucił, **trochę między snopy w przepłocie powtykał**, a resztę zabrał do chaty...

Пайшоу у мястэчка, накупіў пірагоў больш за чатыры капы дый прынес у хату. Капу расыпаў на дварэ, капу кінуў на страху, **панатыкаў крыху у плецень**, дый рэшту узюу у хату...

Тут польскае слова *przeplot* (беларускае *пераплот*²⁶) аўтар перакладаў замяняе на *пляцень*. Відавочна, перакладнік, не звязаны вясковаю гаспадаркаю, не зразумеў, чаму ў пераплоце знаходзяцца снапы, дык выкарыстоўвае больш адпаведнае, на яго думку, слова.

Альбо:

a nad nim óma **bąków** latała

а над ім летала цьма **аваднеу**

Перакладнік ведае толькі беларускага „авадня” (па-польску – „gież”), хоць „bąk” – гэта „сляпень”²⁷.

Ці:

Powraca do domu, aż no po drodze spotyka męża z **koszem na ryby**, i dziwo! w **koszu** cztery szczupaki i dwa młode zajęce.
– *Szto heta?! pyta się znowu.*
– *A szto, odpowiada chłopak, postawiu ja kosz na rybu, a Boh dau rybu i zajca.*

Варочаецца баба дамоу, ажно па дарозе сустрачаець мужа з **гацьцю на рыбы**, ды вось дзіва, у **гаці** чатыры шчукі ды два маладыя зайцы.
«Што гэта?» І зноу пытаецца.
«А што, – адказывае муж – паставіу я **гаць на рыбы**, а Бог дау рыбы ды зайцау».

Вядомыя нам слоўнікі беларускае мовы не фіксуюць слова „гаць” у значэнні „прылада ці прыстасаванне, якое служыць для лоўлі рыбы”, а іх было нямала²⁸. „Гаць” – гэта „насціл з бярвення, галля, ламачча для праезду цераз балота ці гразкае месца”, „запруда” (Atrahovič [red.], 1978, t. II, s. 41). Хіба толькі ў манаграфіі Ганны Івановай *Микротопонимия Мозырского Полесья* сустракаем слова „гаць” з адметным значэннем:

²⁶ „ПЕРЕПЛОТЪ, -у, с. м. Два высокие вблизи гумна столба, соединенные между собою поперечными жердями, на которые развешивают для просушки разный промокший немолоченный хлѣбъ. Мокрая сноповья пшеницы, гречиху, горохъ разложиць по переплоту” (Nasovič, 1983, s. 407).

²⁷ Зрэшты, хоць гэта зусім розныя інсекты, іх часта блытаюць.

²⁸ Напрыклад, буч (кош, вярша), ез, закот, кацец, настаўка, нерат, венцер, скрыпка, ват, жак, каробка, мярэжа, паплаў, сак і інш. (гл.: Ламака, 1998, s. 26).

ГАТКА *ж. рч.* 23. На речке имелась запруда /гаць/ для ловлі рыбы. *Гатка* дем. от гаць. ГАТКІ *мн. лес* 101, ГАТКІ *мн. п.* 27. В лесу был небольшой водоём, который перегородивали /перагачвалі/, чтобы удобнее ловить рыбу (Ivanova, 2007, s. 51).

Аднак у А. Плуга селянін сваёю прыладаю не толькі лавіў рыбу, але і нёс у ёй злёўленае дадому. Ці мог сам аўтар замяніць „kosz na rybu” ў польскім тэксце на „гаць” у беларускім? Хіба, не. Зрабіў гэта перакладнік, які паўсюль імкнуўся „збеларусаваць” твор (прыгадаем замену слова „tusza” на слова „хмара”).

Падобнае назіраем яшчэ ў адным выпадку:

przybiega wreszcie mokrzuteńki od potu jak ruda mysz, a w ręku poleć słoniny trzyma	урэшыця прыбегае ен мокры ад пота бытцам рудая мыш, а у руцэ трымае здор сала
--	--

Перакладнік замест „полць²⁹ сала” ці „кавалак сала” ўжывае зусім неадпаведнае „здор сала”, бо „здор” і „сала, ці саланіна” – гэта розныя рэчы. Відавочна, ён не можа дакладна перадаць значэнне слова „poleć”.

Па-пятае, у перакладзе сустракаецца літаральнае тлумачэнне асобных выказаў, хоць „віноўны” тут А. Плуг, які ў польскім тэксце ўжываў беларусізмы:

kazał biédną babulę zaprowadzić do studni, i wylać na głowę kilka wiader wody, żeby jej hluzdy przywrócić .	прыказау бабу завясыці да студні дый выліць ей колькі ведзяр вады на галаву, каб ей глузды прыураціць
--	--

Выкарыстанае А. Плугам беларускае слова „глузды”³⁰ перакладнік перадае нязменна, а польскае „**przywrócić**” беларусізуе, замест таго, каб ужыць адпаведнае беларускае „аднавіць” ці „вярнуць”.

Прыкладна тое самае сустракаем яшчэ раз:

była to szelma z pod ciemnej gwiazdy	і была-ж яна шэльмай с пад цёмнай зоркі
--------------------------------------	---

А. Плуг выкарыстаў тут беларускія касмаганічныя ўяўленні і прымхі пра паходжанне зорак:

Зуорак туолькі на нёбе, колькі на сьвіеце людзей: як родзіцца чалавіек, та анёлы й запаліць на нёбе зуорку, а як чалавіек умірае, та яго зуорка падае з нёба, бо яе анёлы тўшаць. [...] Калі чалавіек добры, мала грызшыць, то яго зуорка ясная, а калі ён грызшы, та яго зорка чуць блішчыць, а то саўсім не сьвіеціць, кажуць-жэ, што *ён шэльма з-пад цёмнае зуоркі* (Seržputoŭski, 1930, s. 6–7).

²⁹ „ПОЛЦЬ, -и, с. ж. (Составлено из пол и цяць – пополамь разурубить). 1) Полотокъ, въ особенности половина гуся или утки. *Цглюю полць въ одзинь горцокъ положи.* 2) Полоса свинаго сала, вырѣзанная въ длину. *Кладзи полци въ рядъ*” (Nasovič, 1983, s. 463).

³⁰ „ГЛУЗДЫ, -овь, с. м. употр. во множ. 1) Мозгъ. *Глузды повернулись въ голову.* *Ци есць у тебе глузды, што такъ говоришь?* 2) Память, умъ. *Ци тобъ глузды отняло, што ты не помнишь?* (Nasovič, 1983, s. 113).

У польскай мове дадзенае словазлучэнне выступае ў крыху іншай форме – „Iotr spod ciemnej gwiazdy” ці „tyr spod ciemnej gwiazdy” і азначае перш-наперш бандыта альбо хулігана. Вядома, і беларускае „шэльна з-пад цёмнае зоркі” таксама магло датычыць нейкага там ліхадзея, але ў дыктэрыіцы судзі Гарбузіка жонка гаспадара яўна не належала да такога тыпу людзей.

На нашу думку, рукапіс апавядання *Кручаная баба* (калі ён сапраўды існаваў у зборах Рдултоўскіх) не мог належаць пярэ А. Плуга. Той тэкст, што апублікаваў Р. Зямкевіч, стварыў іншы чалавек. Магчыма, гэта быў сучаснік А. Плуга, нехта з атачэння сноўскага магната, але найбольш верагодна – сам Р. Зямкевіч. Нагадаем: менавіта з перакладаў на беларускую мову апавяданняў Васіля Стафаніка (1871–1936) пачаў сваю публікацыйную дзейнасць у 1909 г. званы бібліяфіл і гісторык літаратуры. Апрача таго, мы лічым, што менавіта Р. Зямкевіч на падставе *Pisni ukrinciw kozakiw* скампанаваў (пераклаў-перапрацаваў) *Piesniu bielaruskich žaunerou 1794 hoda*. Прынамсі, вядома, што ён меў у сваіх зборах надзвычай рэдкі асобнік украінскае ўлёткі (гл.: Voznâk 1928, s. 103), а рукапіс беларускага твора, што колісь захоўваўся ў Віленскім беларускім музеі імя Івана Луцкевіча (Наўстовіч, 2018, s. 36–39), занатаваны ягонаю рукою.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Prozorów i Jelskich, sygn. 140-2, Materiały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego.
- Archiwum Państwowy m. st. Warszawy, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Narodzenia NMP Warszawa–Leszno, 1877, Pobrano z: <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=1021&sy=1877&kt=2&pplik=054-055.jpg> (dostęp: 8.03.2025).
- Atrahovič, Kandrat (réd.). (1978). *Tłumačal'ny sloŭnik belaruskaj mowy ŭ pâci tamah*, t. 2. Minsk: BSĖ. [Атраховіч, Кандрат (рэд.). (1978). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў пяці таммах*, т. 2. Мінск: БСЭ].
- Chmielowski, Piotr. (1898). Listy z Zakątka: Pierwsze utwory Adama Pługa. *Biesiada Literacka: Pismo Literacko-Polityczne Ilustrowane*, 23, s. 448.
- Chwalewik, Edward. (1927). *Zbiory polskie: Archiwa, Biblioteki, Galerje, Muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 2. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza.
- Наўстовіч, Мікола. (2016). *Dasledavanni i materyaly. Literatura Belarusi XVIII–XIX stagoddzâj*, t. 2. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW. [Хаўстовіч, Мікола. (2016). *Даследаванні і матэрыялы. Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*, т. 2. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW].
- Наўстовіч, Мікола. (2018). *Dasledavanni i materyaly. Literatura Belarusi kanca XVIII–XIX stagoddzâj*, t. 4. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW. [Хаўстовіч, Мікола. (2018). *Даследаванні і матэрыялы. Літаратура Беларусі канца XVIII–XIX стагоддзя*, т. 4. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW].

- Ivanova, Anna. (2007). *Mikrotoponimiâ Mozyrskogo Poles'â. Monografiâ*. 2-e izd. Mozyr': УО МГПУ ім. І.П. Шамякіна. [Иванова, Анна. (2007). *Микротопонимия Мозырского Полесья. Монография*. 2-е изд. Мозырь: УО МГПУ им. И.П. Шамякина].
- Karskij, Efimij. (1922). *Brłorusy*, t. III: *Očerki slovesnosti brłorusskago plemeni*, kn. 3: *Hudožestvennaâ literatura na narodnom âzykŭ*. Petrograd: Rossijskaâ Gosudarstvennaâ Akademičeskaâ Tipografiâ. [Карскій, Ефимій. (1922). *Бѣлорусы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорусскаго племени*, кн. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*. Петроградъ: Россійская Государственная Академическая Типографія].
- Kraszewski, Józef Ignacy. (1854). List do Redakcyi „Gazety Warszawskiej”. *Gazeta Warszawska*, 268.
- Lamaka, Vâčaslaŭ. (1998). Naminacyi loŭčyh pryładaŭ u belaruskich sloŭnikah. U: *Vocabulum et vocabularium: Sb. naučn. trudov po leksikografii*, vyp. 5 (s. 26–27). Grodno: GrGU. [Ламака, Вячаслаў. (1998). Намінацыі лоўчых прыладаў у беларускіх слоўніках. У: *Vocabulum et vocabularium: Сб. научн. трудов по лексикологии*, вып. 5 (с. 26–27). Гродно: ГрГУ].
- (Lesznowski, Antoni). (1854). (rec.) Zagon rodzinny: Zbiór obrazków, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych przez Adama Pługa. Wilno. Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego. T. 3. 1854 r. *Gazeta Warszawska*, 262.
- Lewestam, Fryderyk Henryk. (1854). (rec.) Ruch Literacki: Zagon rodzinny: Zbiór obrazków, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych przez Adama Pługa. 3 tomy. Wilno. Nakładem Józefa Zawadzkiego. *Gazeta Codzienna*, 266.
- Lietuvos valstybes istorijos archyvas, Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Jono Apaštalo ir Evangelisto Romos katalikų bažnyčia. 1843–1846, 1667/1/45. Pobrano z: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=1667%2F1%2F6> (dostęp: 4.02.2025).
- Michaluk, Dorota. (2006). „Jestem przyjacielem Białorusinów...” – raporty wywiadowcze Romualda Ziemięwicza do II Oddziału Sztabu Generalnego z lat 1922–1923. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 25, s. 209–232.
- Nasovič, Ivan. (1983). *Sloŭnik belaruskaj movy*. Minsk: BSÈ imâ P. Broŭki. [Насовіч, Іван. (1983). *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск: БСЭ імя П. Броўкі].
- Pietkiewicz Antoni. (1847). *Wigilia świętego Jana: opowiadanie fantastyczne*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Pług, Adam. (1918). Кручаная баба. Апаведанне. *Varta*, 1, s. 20–22. [Плуг, Адам. (1918). Кручаная баба. Апаведанне. *Варта*, 1, с. 20–22].
- Pług, Adam. (2013). Spovedz'. Uryvak z žyccâ majgo pryâcelâ. U: *Zalataâ kalekcyâ belaruskaj litaratury ŭ 50 tamah*, t. 5: *Litaratura drugoj palovy XIX stagoddzâ*, č. 2 (s. 504–585). Minsk: Mastackaâ litaratura. [Плуг, Адам. (2013). Сповідзь. Урывак з жыцця майго прыяцеля. У: *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2 (с. 504–585). Мінск: Мастацкая літаратура].
- Pług, Adam. (1849a). Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela. *Athenaeum*, III, s. 129–172.
- Pług, Adam. (1849b). Żukowy Borek. *Athenaeum*, III, s. 229–240.
- Pług, Adam. (1849c). Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela. *Athenaeum*, IV, s. 201–241.
- Pług, Adam. (1849d). Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela. *Athenaeum*, V, s. 85–115.
- Pług, Adam. (1854a). Spowiedź: Ustęp z życia mego przyjaciela. W: Pług, Adam. *Zagon rodzinny: Zbiór obrazków, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych*, t. I (s. 7–143). Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.

- Plug, Adam. (1854b). Wstęp, który czytelnikowi wolno opuścić. W: Plug, Adam. *Zagon rodzinny: Zbiór obrazków, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych*, t. II (s. 7–20). Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Plug, Adam. (1858). *Pamiętki domowe*. Warszawa: Nakładem braci Belinów, księgarzy Mińskich.
- Plug, Adam. (1863a). Słowo wstępne. W: *Zupełny zbiór pism Adama Plugę: serya II, tomów sześć*, t. 2 (s. IX). Wilno: Nakładem i drukiem A.H. Kirkora.
- Plug, Adam. 1863b. Piosnka rodzinna. W: *Zupełny zbiór pism Adama Plugę: serya II, tomów sześć*, t. 2 (s. 179–275). Wilno: Nakładem i drukiem A.H. Kirkora.
- Serżputoŭski, Alâksandar. (1930). *Прымі і забабоны беларусаў-палішукі*. Minsk: BAN. [Сержпутоўскі, Аляксандар. (1930). *Прымі і забабоны беларусаў-палішукі*. Мінск: БАН].
- Vároŭkin-Šěluta, Ūladzislau. *Zgurtavan'ne belaruskaj ślâhty*. [Вяроўкін-Шэлюта, Ūладзіслаў. *Згуртаваньне беларускай шляхты*]. Pobrano z: <https://www.nobility.by/forum/index.php?topic=107.0> (dostęp: 10.01.2025).
- Voznâk, Mihajlo. (1928). Do počatkiv novogo ukraïn'skago pis'menstva. U: Mihajlo Gruševs'kij (red.). *Naukovij zbirnik za rik 1928* (s. 100–107). Kîv: Deržavne vidavnicтво Ukraïni. [Возняк, Михайло. (1928). До початків нового українського письменства. У: Михайло Грушевський (ред.). *Науковий збірник за рік 1928* (с. 100–107). Київ: Державне видавництво України].
- W.P. (Przybylski, Waclaw). (1854). Korrespondencya „Gazety Warszawskiej”. *Gazeta Warszawska*, 148.
- (Witte, Karol). (1850a). O ruchu literackim. *Gazeta Warszawska*, 272.
- (Witte, Karol). (1850b). O ruchu literackim. *Gazeta Warszawska*, 273.
- Zagacki, Dymitr. (2012). *O dawnych właścicielach Juszkiewicz, Czernichowa, Adachowszczyzny*. Pobrano z: <https://polesie.org/2036/o-dawnych-wlascicielach-juszkiewicz-czernicho-wadachowszczyzny/> (dostęp: 5.02.2025).
- Zemkevič Romual'd. (1918). Uvaga. *Varta*, 1, c. 22 [Земкевіч Ромуальд. (1918). Увага. *Варта*, 1, с. 22].
- Ziemkiewiç, Romuald. (1919). Wasil Ciapiński. *Bielaruskaje Źycio*, 5.

SUBMITTED: 2025.06.25

ACCEPTED: 2025.07.11

PUBLISHED ONLINE: 2026.01.30

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Mikalaĵ Chaustowicz / Мікола Хаўстовіч – Polska, Uniwersytet Warszawski, Katedra Białorusienistyki; prof., dr hab.; *specjalność naukowa*: literaturoznawstwo białoruskie; *zainteresowania naukowe*: literatura białoruska w XIX wieku, polsko-białoruskie związki literackie.

Adres: ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Polska

Wybrane publikacje:

1. Хаўстовіч, Мікола. (2023). *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*, т. 9. Warszawa: Katedra Białorusienistyki UW.

2. Хаўстовіч, Мікола. (2023). Псеўданімы Юльяна Ляскоўскага (117–123). У: *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зборнік навуковых артыкулаў па выніках IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай памяці Пятра Васючэнкі*. Мінск: МДЛУ.
3. Хаўстовіч, Мікола. (2023). Юльян Ляскоўскі як беларускамоўны літаратар. *Studia Białorusnistyczne*, 17, s. 125–137.
4. Хаўстовіч, Мікола. (2024). *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX стагоддзя*, т. 10. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW.
5. Хаўстовіч, Мікола. (2025). *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*, т. 11. Warszawa: Katedra Białorusistyki UW.